

(ANTİK) YUNAN-ROMA DÖNEMİ ANADOLU'SUNDA BEBEK/ÇOCUK SAĞLIĞI

INFANT/CHILD HEALTH IN (ANCIENT)
GREEK-ROMAN ANATOLIA

Gülseren MUTLU

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
gmutlu@pau.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 20 Ocak 2024
Kabul edildiği tarih: 3 Nisan 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 20 January 2024
Date accepted: 3 April 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Antik Çağ; Yunan-Roma; Bebek ve
Çocuk; Sağlık; Hastalık

Keywords

Antiquity; Greek-Roman; Infant and
Child; Health; Disease

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.18

Öz

Bebek/çocuk sağlığı ve ölüm oranları günümüzde olduğu gibi antik çağ toplumlarının da yaşam kalitesini, yaşam düzeyini, ekonomisini ve toplum sağlığını yansıtan en önemli veridir. Literatür tarama yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışma, antik kaynaklarda bebek/çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine aktarılan bilgileri ve 1995-2020 yılları arası Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan, Anadolu'da yürütülen kazılarda elde edilen iskelet bulguları üzerinde saptanmış sağlık problemlerini içermektedir. Bu problemler modern kaynaklar ışığında değerlendirilerek bölgenin ve toplumun ekonomik, kültürel ve coğrafi dağılımı ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, antik çağ bebek/çocuk hastalıkları ile günümüz modern tıp literatüründe yer alan problemler arasında analogik bağlantılar tespit edilmiştir. Antik çağ toplumlarında bebek/çocuk ölümlerinin sebebi, ortaya çıkartılan osteolojik bulgular üzerinde saptanabildiği gibi, kemikler üzerinde iz bırakmayan rahatsızlıklardan kaynaklı da olabilmektedir. Bu konudaki eksik bilgiler yazılı kaynakların aktardığı bilgilerle tamamlanmıştır. Antik Yunan-Roma toplumunda bebek/çocuk sağlığı hususunda folklorik izlere dikkat çekilmiştir. Toplumların çocuğa karşı tutumları ve geleneksel farklılıklarında, bebek/çocuk sağlığı konusundaki değer yargılarının ne derece önemli olduğu fark edilmiştir. Antik çağ toplumlarının sağlığı üzerinde beslenme ve beslenme dışı hijyen alışkanlıklarının, yaralanma, parazitoz, kötü yaşam koşullarına bağlı enfeksiyonların etkili olduğu anlaşılmıştır. Tedavi yöntemi olarak mineral ve bitkisel kaynaklı sıvılar, nadir durumlarda ise cerrahi yöntem kullanılmıştır. Genellikle semptomları ortadan kaldırmaya yönelik prosedürler tercih edilmiştir.

Abstract

Infant/child health and their mortality rates are the most important data which reflect the quality of life, living standard, economy, and public health of ancient societies, as they are nowadays. This study reviewed the literature and includes information regarding infant/child health and diseases in ancient sources as well as the health problems detected through skeletal findings obtained during excavations in Anatolia, presented at the Archaeometry Results Meeting between 1995 and 2020. These problems were analysed using modern sources and attempted to be related with the economic, cultural and geographical distribution of the region and society. Moreover, analogous connections have been found between ancient infant/child diseases and the problems that are present in modern medical literature. While the cause of infant/child mortalities in ancient societies can be determined through osteological findings, but it can also be related to diseases that leave no trace in the bones. The insufficient information regarding this topic has been completed with the information provided by written sources. The folkloric traces regarding infant/child health was highlighted in the ancient Greek-Roman society. It has been noticed that value judgments about infant/child health are important in societies' attitudes and traditional differences towards children. It has been concluded that the health of ancient societies was affected by nutritional and non-nutritional hygiene habits, injuries, parasitosis, and infections due to poor living conditions. Mineral and plant-based liquids and, in rare cases, surgical methods have been used as treatment methods. Procedures that aim to eliminate symptoms have generally been preferred.

Giriş

Çalışmanın temelini, Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan (1995-2020 yılları arası), Anadolu'da yürütülen kazılarda elde edilen bebek/çocuk iskeletleri üzerinde yapılan paleopatolojik incelemelerde saptanmış olan sağlık problemleri ve Yunan-Roma toplum sağlığına ilişkin antik kaynaklar oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, kazılardan elde edilen verilerin, antik kaynaklarda semptomlarıyla aktarılan bebek ve çocuklarda sık rastlanılan rahatsızlıklar ile paralelliği noktasında, dönemin Anadolu halklarında bebek ve çocuk sağlığına yönelik bulguların ortaya konulmasıdır.

Bebek/çocuk sağlığı, son yıllarda artan sayıda yapılan çalışmalarla daha popüler hale gelmiştir. Bugün olduğu gibi antik çağ toplumlarının yaşam kalitesini, yaşam düzeyini, ekonomisini ve dolayısıyla sağlığını yansıtan en önemli veri bebek ölüm oranları ve hızıdır. Bir bebek ya da annenin ölüm riskini artıran unsurların başında, o toplumun sosyoekonomik dinamikleri gelmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021 verileri bebek ölüm hızının Uluslararası karşılaştırmasında, her bin canlı doğumda dünya ortalaması %28,4 iken, OECD ülkeleri %3,6 ve Türkiye %9,1 bebek ölüm hızı oranına sahiptir. 5 yaş altı çocuk ölüm hızında ise bu oran %8,6'dır. Anne ölüm oranının Uluslararası karşılaştırmasında ise yüz bin canlı doğumda OECD ülkeleri 10,8 üst gelir grubu ülkeler 13,3 ve Türkiye 13,1 anne ölüm hızı oranına sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 2023).

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Sağlığı başlığı altında antik kaynaklardaki, bebek bakımı, beslenmesi, emzirme, kundaklama, beşik gibi uygulamalar ve toplumun folklorik yaklaşımları ele alınmıştır. Geçmiş toplumların sağlıklarına dair en somut bilgiler arkeolojik verilerden elde edilebilmektedir. Anadolu antik yerleşimlerinden Kuzey Ege'de Ainos (Enez), Muğla-Börükçü, Milas-Belentepe, Datça-Burgaz, Yatağan-Lagina, Kütahya-Tokul Köyü-Şapel, Balıkesir-Adramytteion, Çanakkale-Parion, Zonguldak-Tios ve Mardin-Dara gibi merkezlerdeki bebek/çocuk hastalıkları, (Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Hastalıkları bölümde aktarılmıştır. Bu bölümde ayrıca antik kaynaklarda semptomlarıyla verilen bazı hastalıkların günümüz tıbbıyla anolojisi yapılmıştır. Ancak Anadolu'da arkeolojik kazı çalışmalarının sayısının artmasına rağmen hassas yapıda olan bebek/çocuk mezarlarının kaçak kazılar sonucu oluşan tahriplerden kaynaklı olarak istenilen sayıda olmadığını da belirtmekte fayda vardır. Yaklaşık olarak MÖ 7. yy-MS 7. yy aralığına tarihlenen bebek/çocuk ölüm oranları ve Yunan-Roma toplumunun

ölümler karşısındaki tutumları ise (Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Ölüm Oranları başlığı altında değerlendirilmiştir.

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Sağlığı

Bebek (0-2 yaş) ve çocuk (3-11 yaş) sağlığını doğum öncesi anne karnında, doğum esnası ve doğum sonrasında dönemler olmak üzere ikiye ayıracak olursak bu dönemlerde bebeğin ve annenin sağlığına verilen önem oldukça değerlidir. Nitekim Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) bugün doğum öncesi ve doğum esnasında bebeklerin sağlık risklerini azaltmak ve ölümlerini önlemek için anne çocuk sağlığına vurgu yapmaktadır (WHO, 2018; WHO 2021).

Antik tıbbi metinlerde Hippokrates başta olmak üzere Celsus ve Soranus, gebe kadının beslenmesi ve sağlığı konularına özel önem verilmesi gereğini bildirmişlerdir. Modern tıbbın pediatrik beslenme üzerine yoğunlaşmasını çağrıştıran bu yaklaşım antik çağda bebek/çocuk sağlığına verilen önemi yansıtmaya bakımından önemlidir.

MÖ. 2. yy'da Hippokrates "...kalıtsal olarak lenf salgısı ağır basan çocuk, lenf salgısı ağır basan ana babadan doğar...tohum sağlıklı yerlerden geldiğinde sağlıklıdır, hasta yerlerden geldiğinde hastalıktır..." (Hippoc. Kutsal hastalık. V) ifadesini kullanmıştır. Kalıtsal özelliklere dikkat çeken bu bilgi olası bir yaklaşım olabilirken Aristoteles, durumu biraz daha abartılı olarak değerlendirmiştir. Ebeveyn ile çocuk arasındaki gen aktarımında, total anne babadan total, kör anne babadan kör çocukların olacağını öngörmüştür. Yine sivilcesinden yara izine varana kadar erkek çocukların babadan, kız çocukların anneden özelliklerini aldığını, ancak bunun tam tersi durumun da görülebildiğini ifade etmiştir (Aristot. VII. IV. 5-10; VII.VI. 30). Nitekim tıp literatüründe gen aktarımı konusunda benzer durumlara işaret eden bulgular bugün oldukça önemli ve dikkat çekici çalışmalar arasında yer almaktadır. Yine son yıllarda yapılan çalışmalarda *mine hypoplasia*¹ hastalığının genetik faktörlerle bağlantılı olabileceği araştırılmaktadır. Aynı zamanda bu hastalığa, bebeğin gelişiminde olumsuz etkiler ortaya çıkartan çeşitli beslenme bozukluklarının (anne/bebek), sistematik hastalıkların ve olumsuz hijyen koşullarının neden olabileceği de düşünülmektedir (Kreshover 1944, s. 231-237). (Antik) Yunan-Roma Dönemi Anadolu'sunda Milas-Belentepe toplumunda (Doğu Roma Dönemi)

¹ Hypoplasia; dişlerde gözlenen patolojik bir olgudur. Çoğunlukla dişin mine tabasında gelişim döneminde ortaya çıkan bir kusurdur. Bu rahatsızlığın genetikle bağlantısının olup olmadığı hususunda güncel çalışmalar halen devam etmektedir. Bkz. Brothwell, 1967, s. 939-940; Kreshover 1944, s. 231-238.

BLT13M114 nolu mezardan çıkan 4-5 yaşlarındaki çocukta konjenital (doğuştan) diş minesi anomalisi tespit edilmiştir.

Teigen ve arkadaşlarının, bebeklerin beslenmesi konusunda *malnutrition*² kelimesine karşılık gelen *marasmus* terimini kullanan Galenos'tan bahsetmesi ve Aristoteles'in beslenme ve sağlık arasındaki ilişkiyi karakterize eden ifadeleri, özellikle Antik Çağ çocukluk çağı beslenmenin vücut sağlığı için ne derece önemli olduğunun farkındalığına işaret etmektedir (aktaran Teigen, vd., 2018, s. 2). Yunan hekim Soranus, *Gynaecology* isimli eserinde, yeni doğan bebeğin bakımı, beslenmesi, anne sütünün önemi, bebeğe memenin ilk ne zaman verileceği, süt anne uygulaması, süttten kesme zamanı, çocuğun ne zaman yürüyeceği ve dişlerinin çıkma zamanına kadar tüm ayrıntılardan söz etmiştir (II. 9-57). Özellikle yeni doğan bebek için anne sütünün önemle önerildiği görülmekle beraber, hem arkeoloji hem edebi kanıtlarda bebek/çocuk bakımından sorumlu süt annelerin önemi de yadsınamaz bir gerçektir (Pedrucci, 2020, s. 127-140; Rothe 2011, s. 194). (Şekil 1). Varro, *Rusticarum Libri Tres'te* Liburnia'da çiftçi kadınların kendi bebeklerini kendi emzirdiklerini aktarırken, "...Liburnia'lı ev kadınlarının sivrisinekler içerisinde bebeklerini emzirdiklerini gördüğünü..." ifade etmiştir (II. 10. 8-9). Varro'nun bu ifadesinde tanımladığı kadınların yaşam koşulları dolayısıyla, emzirme eylemini daha çok sosyal statüsü düşük sınıflar tarafından yapılan bir iş gibi anlatması, süt anne olayının bir nevi statü ile ilişkilendirilmesini doğrular niteliktedir. Bunun aksine MÖ 6.yy-2. yy'lar arasında doğum tanrıçası Mater Matuta'ya adanmış heykeller ise, emzirmenin anne ve bebek arasındaki samimi ilişkinin bir yansıması olarak algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine İmparatorluk dönemi Roma'da Galya ve Büyük Britanya eyaletlerinde annelik, aile ve doğurganlığı kutsayan anne tanrıçalarını arkeolojik malzemelerde görmek mümkündür (Carroll, 2014, s. 159; Rothe 2011, s. 192). (Şekil 2).

Roma'da aile kurmanın ana amaçlarından bir tanesi çocuk yapmaktır. İmparator Augustus zamanında çocuk sahibi olmayı özendirici ünlü *Lex Julia et Papia Poppaea* kanunları çıkarılmıştır. Ve kürtaj için ilaç kullanmak yasal olarak suç kabul edilmiştir (Bardis, 1963, s. 232-234). Ancak bebeği emziren annenin erken yaşlanacağı ve vücudunu yıpratacağı düşüncesiyle özellikle varlıklı kişilerin süt anne tutabildiği ve bu iş için de daha çok kölelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır (Sor. *Gynaecology*. II.18; Bardis, 1963, s. 232-238; Sparreboom, 2009, s. 13). Annenin

² *Malnutrisyon*; yetersiz beslenme olarak tanımlanan, vücut bütününde çeşitli besin maddelerinin eksikliği, fazlalığı veya dengesizliği durumudur. Bkz. Saunders ve Smith, 2010, s. 624.

kendisini ve evliliğini yıpratmaktan kaçınması ve dolayısıyla çok sayıda çocuk sahibi olabilmeleri ve çıkarılan yasalarla çocuk yapmanın teşvik edilmesi, belki de Roma'da özellikle soylu ailelerin daha çok sayıda çocuk yapmalarına olanak sağlanması için geliştirilen bir tutum olarak düşünülebilir. Süt annenin tercih edilmesi, bir statü sembolü olmasının yanı sıra fiziksel ve zihinsel olarak emzirmelerine bir engel olmamasına rağmen soyluların, bebeğin beslenmesi, banyo bakımı ve onu her türlü tehlike ve hastalıklara karşı koruması hususunda çocuğun sorumluluklarını tecrübeli bir kişiye emanet etmek istemiş olabileceklerini de akla getirmiştir (Bardis, 1963, s. 232-234).

Süt annenin seçimi hususuna özel bir önem verilmiştir. Yaşlı Plin., *NH'de* özellikle erkek çocuğu doğuran annenin sütünün daha etkili olduğunu bildirmiştir (XVIII. 21). Süt anne yirmi ile kırk yaşları arasında tercih edilmiş, yaşla birlikte kadının süt kalitesindeki değişikliklerin önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Süt annenin seçiminde ayrıca iki ya da üç doğum yapmış olması özellikle istenilmiş, sempatik, temiz, neşeli, uyumlu, nazik, bedensel ve zihinsel açıdan sağlıklı olması, batıl inançlı olmaması ve Yunanlı olması tercih sebebi olarak tanımlanmıştır (Sor. *Gynaecology*. II. 19-27; Pedrucci, 2020, s. 131-132). MÖ. 5.yy'la ait Roma yönetiminde Mısır'da bir papirüste, Primus adlı köle ile yapılan sözleşmede bebeği beslemek için süt annenin ayda alacağı ücret belirtilmiş, hamile kalmasının, cinsel ilişki ve başka bir çocuğu emzirmesinin yasak olduğu şeklinde maddelere yer verilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 893). Yine sütü artırıcı özelliği sebebiyle aşırı olmamak şartı ile annenin şarap içmesine izin verilmiştir (Pedrucci, 2020, s. 132-133). Bunun yanı sıra süt anne çocuğun sadece fiziksel sağlığı için değil sosyal sağlığı ve psikolojisi için de önemli bir bileşen olarak kabul edilmiştir (Joshel, 1986, s. 6). Özellikle üst sınıfta süt annenin seçimine gösterilen özenin, Roma'da çocuğun yetiştirilmesine verilen özenle doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Soranus *Gynaecology* adlı eserinde, bebeğe verilecek sütün ve ek gıdaların özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Eserinde bebek için keçi sütünü önermezken şarabın belli periyotlarda verilmesinin bebeğin vücudunu güçlendireceğinden söz etmiştir (II. 19-27). Emzirme süresi yaklaşık iki ya da üç yıl devam ettirilmiştir (Pedrucci, 2020, s. 131). Altı aylık olduktan sonra ek gıdalara geçilmesi gereği belirtilmiş ve sonrasında kademeli olarak süttten kesme işlemi uygun görülmüştür. Ek gıdaların miktarı artırıldıkça sütün azaltılması önerilmiştir. Süttten kesme için en uygun mevsimin ilkbahar olduğu bildirilmiş, annenin bu işlemi kolaylaştırması için ise bugün uygulanan benzer yaklaşımları andırır nitelikte,

anneninin meme ucuna acı veya kokulu şeyler sürülmesi önerilmiştir. Bebek yedi aylık olduğunda başlayan diş çıkarma işlemi gerçekleşmeden önce ise emzirmenin sonlandırılmaması gereği özellikle vurgulanmıştır (Sor. *Gynaecology*. II. 46-49). Yine çocuğun ölümünün istenmemesi durumunda doğumundan hemen sonra savunmasız olan bebeği korumak, onu tehlikelerden uzaklaştırmak için boynuna muska takılması gibi uygulamalar karşımıza çıkmaktadır (Bardis, 1963, s. 232-234). Yeni doğan bebeğin omzuna nazar boncuklu takıların takılması bugün de uygulanmaktadır. Manevi kavramlarla ilişkili olan bu semboller vasıtası ile insanlar bebekleri ve çocukları için bugün olduğu gibi antik yaşamda da korunma amaçlı çözüm arayışlarında olmuşlardır.

Soranus, eserinde normal bir doğum döngüsünün yedi aydan erken ya da dokuz aydan geç olması durumunda bebeğin sağlığı hususunda risk oluşturabileceğinden bahsetmiştir (Sor. *Gynaecology*. II. 9-57). Aristoteles, sekiz aylıkken doğan bebeklerin yaşamlarını devam ettirebilirken, daha küçük doğanların Yunan toplumu için önemli oranda ölüm riski taşıdığından söz etmektedir (Aristot. VII. I. 10-15). Modern tıpta miadından önce doğan bebeklerin (prematüre) bakım ve tedavisi için geliştirilmiş teknolojiler kullanılması sayesinde hayatta kalabilme olanakları yükseltilmiş olsa dahi bebeklerde solunum problemleri, enfeksiyonlar, beslenme problemleri gibi bir takım yaşamsal sağlık sorunlarının görülebildiği gerçeğinin (Walani, 2020, s. 31-32) antik koşullardaki yaşam için de geçerli olabileceği kabul edilmelidir.

Bebek/çocuk sağlığı için önemli bir unsur da anne sağlığıdır. Toplu yaşama geçilmesi ile oluşan stres, kadın sağlığını da olumsuz etkilerken, kadınların yiyecek toplama, yük taşıma, yemek yapma gibi sorumluluklarına ek olarak yaşadıkları gebelik stresi, doğum öncesi ve doğum esnasındaki olası tehlikeleri beraberinde getirerek anne ve bebeğin yaşam sürelerini kısaltmıştır (Sutcliffe ve Duin, 1992, s. 10-11). Hippokratès, *Aforizmalar'ında* çocuklar için en sağlıklı mevsimin ilkbahar ve yaz olduğundan söz ederken (III. 18), gebe için bunun tam aksini söylemiştir. "...gebelik dönemi ilkbahara rastlayan kadınlar bebeklerini düşük yapma eğilimli olurlar. Doğum yaparlarsa da sağlıklı çocuklar dünyaya getirirler. Bu çocuklar kısa bir süre içinde hayatlarını kaybederler..." (Hippoc. *De aere aquis et locis*. III; Hippoc. *Aforizmalar*. III. 12) ifadesini kullanmıştır. Modern tıp literatüründe buna karşılık gelen bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak gebe kadınlarla ilgili Yaşlı Plinius'un, *NH*'de hamilelik esnasında alınan *elaterium* (*ecballium elaterium*/eşek huyarı) bitkisinin düşüklere neden olabileceğinden söz etmesi de ilginç bir bilgidir (XX. 4).

Antik Çağ tıbbi metinlerde, bebeğin doğum sonrası beslenmesi yanı sıra, kundaklanması ve banyosu gibi uygulamaların bebeklerin hayata sağlıklı tutunabilmelerinde oldukça önemli olduğuna işaret edilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 907). *Thessahan* adı verilen kundaklama işleminde temiz ve yumuşak dokulu yün kullanılması önerilmiş, bebeğin vücudunun tahriş olmamasına dikkat edilmesi tavsiye edilmiştir. Esrede ayrıntılarıyla anlatılan kundaklama işleminde herhangi bir ülserasyonu önlemek için kol ve bacakların ayrı ayrı sarılması tavsiye edilmiştir. Bu yöntem aktarılırken yakın geçmiş zamanda bebeklerin beşiğe yatırılmasını anımsatır nitelikte, içi boş dikdörtgen bir kütüğün içerisine saman dolu yatağın serilmesi şeklinde beşik tarif edilmiştir. Değişik bir uygulama olarak, kundaklanan bebeğin iki gün süre ile vücudunda doğum öncesinde kalan besinlerin tüketilmesi amacıyla yiyeceklerden uzak tutulması gereği belirtilmiştir. Soranus, *Gynaecology'da* kırk ya da altmış günlük olana kadar kundakta kalan bebeklerin ne zaman ve nasıl kundaktan çıkarılacağını hususunu ise şu şekilde açıklamıştır; önce ellerin sonra kolların serbest bırakılması gerektiğini hatta hangi elin önce serbest bırakılırsa neler olacağını ayrıntıları ile aktarmıştır (II. 14-17, 42). Kundaklama uygulamalarına (Şekil 3) gösterdikleri hassasiyet, bebeğin iskelet kas sisteminin düzgün pozisyonlanması durumunda vücudunun fiziksel gelişim ve yapısının düzgün şekilleneceğine olan inançlarıyla alakalı olabileceği şeklinde düşünülmüş olmalıdır. Ancak modern çalışmalarda bu işlemin potansiyel risklerinin ciddi sonuçlar doğurabileceği açıkça belirtilmektedir (Van Gestel, vd., 2002, s. 78; Carrol 2014, s. 168). Tüm bunların yanı sıra Soranus, *Gynaecology'da* bebek/çocuk sağlığı açısından bir takım yanlış uygulamalara da yer vermiştir. Germenler'in, İskitlerin ve bazı Hellenlerin yeni doğan bebeğin sağlam ve dirençli olması için yaptıkları soğuk su uygulamasının sakıncalarından bahsetmiştir ve bu uygulamaları son derece hatalı bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserinde bebek kordonunun kesilmesi işlemini anlatmış, bunun için en uygun materyalin keskin uçlu demir olduğunu belirtmiştir. Kordonun kesim işlemi sonrasında yapılacak büzücü droglarla kanamasının durdurulması ve yapılan işlemin hijyenik olmasına özen gösterilmesi gereğini ifade etmiştir. Yine anne karnında sıcak bir ortamdaki henüz çıkmış bir bebeğin ortam değişikliği sebebiyle vücudunun tahriş olabileceği ihtimaline karşı bebeğe yapılan tuz uygulamasının az miktarda ve hafif yapılmasını önermiştir (II. 11-13).

Soranus, çocuğun fiziksel sağlığı için ne zaman oturtulup ne zaman ve nasıl yürütüleceği konusunda ise; bebeğin uzun süreli oturtulması durumunda vücudunda omurga eğriliklerinin oluşabileceğini düşünerek bu uygulamadan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bebeğin oturtulması esnasında

yanlardan kıyafetlerle, yastıklarla desteklenmesi gereği belirtilmiş, ayağa kalktığı anda ise günümüzde değişik model ve çeşitlerini bildiğimiz tekerlekli sandalyelere benzeyen yürüme gereçleri ile çocuğun desteklenmesi gereğinden söz etmiştir (II. 45).

Bebeğin banyosu konusunda ise yazılı ve arkeolojik kaynaklarda oldukça ayrıntılı bilgi yer almaktadır (Şekil 4). Günde birkaç kez banyo yaptırmanın bebeği hastalıklara karşı duyarlı hale getireceğinden söz edilmiş ve bebeğin ihtiyaç halinde yıkanması gereği belirtilmiştir. Ayrıca bebeğin yıkanırken nasıl tutulacağından, yıkandığı suyun sıcaklık derecesine kadar dikkat edilmesi gereken hususlar ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Masajın bebek sağlığı için önemi vurgulanmış, banyo sonrası bebeğin ayak bileklerinden aşağı doğru sarkıtılması ve kurulanıp yerine konulduktan sonra masaj yapılarak uygun pozisyon verildikten sonra sarılması tavsiye edilmiştir. (Sor. *Gynaecology*. II. 30-35; Sparreboom 2009, s. 16). Ayrıca, fiziksel sağlık ile zihinsel sağlığın birbiriyle ilişkili olduğuna inandıkları için, orta şiddette yapılan aerobik (jimnastik, dans, bisiklete binme gibi) egzersiz ve yürüyüşün çocuklarda ergenlik öncesi bilinç kontrolünü geliştirdiği düşünülmüştür (Kleisiaris, vd., 2014, s. 2). Yine banyo ve masajdan sonra çocuğun burun kanallarının *aspire*³ edilmesi önerilmiştir. Özellikle banyodan hemen sonra bebeğin emzirilmemesi tavsiye edilmiştir. Vücut ısısı yükseldiğinde besinlerin daha hızlı emilimi gerçekleşeceği için bunun zararlı olduğu düşünülmüştür (Sor. *Gynaecology*. II. 35-39). Nitekim modern çalışmalarda yoğun yapılan egzersiz sonrası vücut ısısının artmasına bağlı olarak, organların fonksiyonlarında bozulmalar gözlenebildiği anlaşılmıştır (Lim, vd., 2008, s. 348).

Bebeğin ağlamasının solunum yollarını açacak bir egzersiz olduğuna değinilmiş, bu konuda uzun süreli ağlamaların haricinde bebeğin her ağlamasında meme verilmesinin hatalı bir uygulama olduğu bildirilmiştir (Sor. *Gynaecology*. II. 35-39). Bebeğin ağlama tonuna göre de birtakım öngörülerde bulunulmuştur. Dünyaya gelmez bebeğin güçlü bir tonla ağlamasının normal, zayıf tonda bir ağlamanın ise bir sağlık sorunu işareti olabileceği yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Bebeğin sürekli ağlaması halinde ise günümüzde ninni olarak ifade edilen sakinleştirici sözlerin bebeğe söylenmesinden söz edilmiş ve benzer şekilde alçak seslerle süt annenin bebeği hafifçe pırpıslayabileceğine değinilmiştir. Yine dört aylık olana kadar erkek bebeklerin omuza kaldırılmaması gerektiği bildirilmiş, bebekte testis zayıflığı varsa bu durumun testislerin geri çekilmesine ve ilerde çocuğun kısır kalmasına sebep

³ Aspire etmek; Solunum sistemi sekresyonlarının negatif basınçla çalışan bir cihaz yardımı ile ya da cihazsız dışarıya çekilmesi işlemidir. Bkz. Türkçe Tıp Dili Kurulu, 2006, s. 17; Batman, 2020, s. 263.

olabilecek sorunlara neden olabileceğine işaret edilmiştir (Sor. *Gynaecology*. II. 11-40).

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Hastalıkları

Hippokrates, *Aforizmalar'da* çocuklarda yaygın görülen hastalıkları "...*yeni doğmuş ve küçük çocuklarda pamukçuk, kusma, öksürük, kulak akıntısı, uykusuzluk, korku, göbek iltihabı...*" şeklinde sıralamıştır. Diş çıkarma dönemlerinde özellikle köpek dişi çıkartılırken kilo, kabızlık, ishal, ateş, kasılma gibi şikayetleri gözlemlemiştir. Daha büyük çocuklarda görülen rahatsızlıklar arasında boyun omurlarında eğrilme, taş, yuvarlak bağırsak kurdu, bağırsak solucanı, saplı siğil, kulaklarda ya da boyunda beze ve şişlikleri gözlemlemiştir (III. 24-26). Nitekim büyüme döneminde kemik ve dişlerde çevresel etmenlerle ve beslenme yetersizlikleri ile özellikle hassasiyetin oluşmuş olması yine hijyen koşullarına uyulmaması sonucunda parazit ve iltihabi rahatsızlıkların ortaya çıkması olası sonuçlardandır.

Soranus eserinde, çocuklarda en sık görülen hastalıklar arasında ifade ettiği *pamukçuk* üzerine modern tıp literatürüne uzak olmayan önerilerde bulunmuştur (II. 9-57). Hippokrates ise çocuk hastalıklarının prognozunda genellikle kırk günde kriz aşamasına gelindiğinden söz etmiştir. Hastalığın erkek çocuklarda ergenlik dönemine, kız çocuklarda adet dönemine kadar iyileşmemesi durumunda hastalığın kronikleşebileceğini ifade etmiştir (Hippoc. *Aforizmalar*. III. 28).

Bebek/çocukluk dönemi geçirilmiş enfeksiyonlar ve beslenmenin önemli rol oynadığı düşünülen hastalıklardan *mine hypoplasia'sı*, dişlerde çukurluklar, oluklar, renk değişikliği ile ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. *Mine hypoplasia'lerin* izlerinin kalıcı olması bebek ve çocukların yaşam koşullarındaki stresi yansıtması bakımından oldukça önemli bulunmuştur. Rahatsızlığın sebepleri arasında sosyoekonomik durum, yetersiz beslenme, bulaşıcı hastalıklar (diş çürükleri dahil), süttten kesme, florür seviyeleri ve erken doğum gibi etkenler sayılmıştır (Griffin ve Donlon, 2009, s. 2). Anadolu'da yapılan kazı çalışmalarında Roma Dönemi'ne ait Milas/Belentepe toplumunda çocuklarda incelenen 125 daimi dişin 26'sında *hypoplasia* varlığı tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalı diş sağlığı analizinde, yörenin Anadolu'da çağdaşı toplumlardan Laodikea, Smyrna toplumları ile arasında büyük bir fark olmadığı saptanmıştır. Ancak Belentepe ile araştırmacılar tarafından istatistiki olarak belirlenmiş Anadolu'nun diğer kentleri arasında Tios, Sardis, Kerti, Dara vd. arasında önemli farklılıkların olduğu tespiti yapılmıştır. Bu durum, Belentepe toplumunun çağdaşı diğer Anadolu halklarına kıyasla yaşam koşulları itibarıyla daha az strese maruz kalmış olabilecekleri şeklinde yorumlara neden olmuştur. (Sevim Erol ve

Sönmez Sözer, 2018, s. 81-99). Ayrıca bulunduğu konum itibariyle Laodikea ve Smyrna örnekleri de değerlendirildiğinde beslenme alışkanlıklarının da kayda değer etken olduğu düşünülmüştür. Belentepe toplumunda *hypoplasia* oluşum yaşları 2-6 arasında değişiklik gösterdiğinden en fazla oluşumun 3-5 yaşlarına rastlaması üzerine yapılan değerlendirmelerde, süttten kesme yaşına karşılık gelen bu aralığın, beslenme yetersizliği ve enfeksiyon hastalıklarına neden olabilecek koşulları doğurabileceğinden sistematik rahatsızlıklara da sebep olmuş olabileceği hususunda düşünceler ortaya konulmuştur. Aksi yönde görüşlere rastlanmakla birlikte ilgili çalışmalarda mine üzerinde tespiti yapılan bu rahatsızlığın birçok nedeni olabileceği kabul edilmiştir (Sevim Erol ve Sönmez Sözer, 2018, s. 81-99).

Mardin ili Artuklu-Dara antik kent toplumunda saptanan 47 adet bireyden çoğunun bebek ve çocuklara ait olması kötü yaşam koşulları ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim yapılan incelemelerde daimi dişlerde oluşan patolojik lezyonlar çağdaş diğer toplumlarla karşılaştırıldığında, dişlerde *apse* oranının yüksek, çürük, diş kaybı ve diş taşı oranının düşük olduğu tespiti yapılmıştır (Acar, 2018, s. 104-108).

Hippokrates, "...yedi yaşında çocuk halsiz, yüzü renksiz, nefes nefese yürüme ve katı yeme isteği ..." ifadesinde (Tzortzatou ve Stathopoulou, 2009, s. 13-14) *anemi* (demir eksikliği) rahatsızlığının sendromlarını tanımlar nitelikte pediatrik öngörülerde bulunmuştur. Anemik rahatsızlıkların yol açtığı düşünülen metabolik rahatsızlıklar çoğunlukla kemiklerde bıraktıkları izlerle tespit edilebilmiştir. Metabolik hastalıkların sebep olduğu ölümlere örnek olarak Anadolu'da Geç Geometrik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar kullanıldığı düşünülen Muğla ili Yatağan/Börükçü Mevkii çocuk iskeletleri gösterilebilir. 6-8 yaşlarında bir iskelette *cribra orbitalia* ve kafatasında *porotic hyperostosis*⁴ oluşumları saptanmıştır. *Porotic hyperostosis* oluşumları kafatası kemiğinde kalınlaşmaya neden olan bir hastalık olması sebebiyle çocuklarda yüksek ölüm oranlarına neden olabilen hastalıklar arasında değerlendirilmiştir (Özer, vd., 2022, s. 57).

Anemilerde elde edilen bulgular sadece kafatasındaki lezyonlarla değil, uzun kemiklerin dokularında da hasara neden olabilmektedir. Nitekim Çanakkale Biga ilçesi sınırları içerisinde yer alan Parion antik kenti iskeletleri üzerinde araştırmacılar tarafından yapılan paleopatolojik incelemelerde, çocuk iskeletlerin femur (baldır) kemiğinde ve üç farklı *costae* kemiğinde *anemi* varlığını destekleyen bulgular

⁴ *Porotic hyperostosis*; gözenekli kemik oluşumu olarak tanımlanır. *Cribra orbitalia*; arkeolojik insan kafatası kalıntılarında sık görülen, orbitada (göz çukurunun arka yüzünde) gözenekli bulgudur. Bkz. Brickley, 2018, s. 896-897.

saptanmıştır (Yavuz, vd., 2012, s. 70-72). Edirne ili Keşan ilçesi/Ainos (Enez) kentinde E13ST37M13 nolu mezarda 0-2 yaş grubunda bir bebeğin kafatasında *cribra orbitalia* belirlenmiştir. Yaklaşık 6 aydan itibaren ek gıdalara geçilmesiyle başlayan yetersiz beslenme problemleri çoğunlukla vitamin ve demir eksikliği problemlerini beraberinde getirmiştir (Mergen, 2015, s. 224-226). İskeletler üzerinde yapılmış kapsamlı araştırmalarla bu rahatsızlığa ilişkin önemli veriler tespit edilebilmiştir. İskelet bulguları üzerinde yapılan kurşun analizi sonucunda *anemi* ile vücuttaki kurşun seviyesi ilişkilendirilmiş ve kurşun düzeyleri yüksek seyreden bebek ve çocuklarda demir eksikliğinin görülmesi muhtemel olarak düşünülmüştür. Anadolu'da Zonguldak İli'nin kuzeydoğusunda, Çaycuma İlçesine bağlı bir beldede yer alan Tios antik kenti kazısından elde edilen 82 bireye ait iskeletten yalnızca 50 tanesi üzerinde yapılan kurşun analizinde, iskeletlerin sadece 17 tanesi bebek ve çocuklara ait olup bu değer 23,7 ppm olduğu tespiti yapılmıştır. Antik Tios toplumunda yüksek düzeyde saptanan bu kurşunun günlük yaşantılar ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Kullandıkları malzemelerde kurşun ile sırlanmış kap kacaklar tespit edilmiştir. Ayrıca bebek ve çocuklarda saptanan yüksek düzeydeki kurşun elementinin anne sütü ile bağırsaklarda emilip kemiklerde depo edilmesi sonucunda bebek ve çocuklarda ciddi hastalıklara ve ölümlere yol açmış olabileceği ihtimali değerlendirilmiştir. Anadolu'da Tios antik kentine coğrafi açıdan yakın yerlerde benzer değerlerin bulunmuş olması bölge itibarıyla önemli bir tehlikeye işaret etmektedir. Yine dünyada birçok antik toplumda bu birikme ciddi sağlık sorunları meydana getirmiştir (Çırak, vd., 2013, s. 56-59).

Tzortzatou ve Stathopoulou, çocukluk çağı hastalıklarının ortak semptomları arasında yer alan *anemi*, *konvülsiyon* gibi semptomların, çocukluk çağı kanser hastalığının teşhisini zorlaştırdığını ifade eden Hippokrates'ten bahsetmişlerdir. Hippokrates'in ayrıca kanser ile yaş arasındaki ilişkiyi saptadığı ve çocuklarda ergenlik öncesi kanser hastalığının görülmediğini ifade ettiğinden söz etmişlerdir (Tzortzatou ve Stathopoulou, 2009, s. 13-14). Antik tıbbın bilimsel gerçeklere zaman zaman yakın ya da uzak yaklaşımlarının olduğunu kabul etmemizle birlikte, çocukluk çağı kanser hastalığı konusundaki Hippokrates'in tespitleri oldukça dikkat çekicidir.

Hippokrates *De Aere Aquis et Locis* isimli eserinde; "...sıcak rüzgarlara maruz kalan kentlerde çocuklar konvülsiyon ve astım eğilimli olurlar. Bu olayı insanlar çocukluk çağı hastalığı, tanrının takdiri kutsal bir rahatsızlık (epilepsi) olarak düşünürler. Çoğunlukla ishalden, dizanteriden, sıtmadan ve ateşten muzdariptirler..."

(Hippoc. *De aere aquis et locis*. III) diye bahsetmiştir. Hippokrates çocuklarda görülen bu rahatsızlığı çevre ve iklim ile ilişkilendirmekle birlikte, ortaya çıkan bu hastalığın (kutsal hastalık) kronikleşmemişse diğer hastalıklar gibi tedavi edilebileceğini bildirmiştir (Hippoc. *Kutsal hastalık*. V) Ayrıca *epilepsi* rahatsızlığının tanrısal kökenli bir hastalık olmadığını belirtmiştir (Hippoc. *Kutsal hastalık*. XXI). Hastalığın nasıl ortaya çıktığı hususunda;

...doğumdan önce organlar gibi beyin de istenmeyen maddelerden kurtulur ve gelişir. Bu işlem (temizlenme) ölçülü olursa çocuk sağlıklı bir beyinle doğar. Ancak bu akış fazla olursa çocuk büyürken kafasında seslerden sıkıntı çeker, güneşte ve soğukta duramaz. Akıntı az olur (çocuk) rahimdeyken boşaltılması gereken lenf sıvısı boşaltılmazsa lenfli bir bünye olur ve bu hangi organda (kulak, göz vd.) aşırı ise o organ hasar görür. Başında, kulaklarında, teninde açık yarası bulunan ya da tükürük salgılayarak mukus çıkaran çocuklar büyüyünce iyileşir. Böylelikle lenfi vücudundan atar ve bu hastalığa yakalanmazlar. Doğum sonrasında bu yollarla ya da doğum öncesi ana rahminde bu sıvı boşalmadı ise kutsal hastalık denen rahatsızlığa yakalanırlar...bu salgı kalbe giderse göğsü tutar ve astım yapar, bazı hastaların kamburu çıkar... (Hippoc. *Kutsal hastalık*. VIII, IX).

Bu salgının kalbe gitmesi durumunda astım ve öksürükten kamburlaşan çocuklar hakkında ölümle sonuçlanan prognozda bulunulmuştur. Hastada dişlerin kenetlenmesi, ağzın köpürmesi, gözlerin sabitlenmesi vd. şeklinde tanımlanan semptomlar epilepsi nöbetini çağırıştır niteliktedir (Hippoc. *Kutsal hastalık*. IX, X, XI; Cserháti, 2004, s. 248). Hippokrates, çocukluk çağlarında bu nöbetleri geçirmeyip yirmili yaşlarda geçirenlerin sayısının az ya da hiç olmadığından söz ederken (Hippoc. *Kutsal hastalık*. X. XIII) ergenlikten önce görülen epilepsi rahatsızlığının iyileşebildiğini, ilerleyen yaşlarda görülmesi durumunda hastalığın ölünceye kadar devam edeceğini bildirmiştir (Hippoc. *Aforizmalar*. V. 7). Epilepsi, çocuklarda bugün bile en sık görülen kronik nörolojik rahatsızlıklar arasında yer almaktadır. Ayrıca epilepsi çocuklarda ölüm riskini artıran da bir hastalıktır. Son yıllarda hastalığın farklı yönlerinin anlaşılmasına yönelik modern çalışmalarla alternatif antiepileptik tedavi yöntemleri geliştirilmeye çalışılmakla birlikte (Kalser ve Cross, 2018, s. 475), ilginç bir tedavi yöntemi olarak MS 46 yıllarında imparator Claudius'un doktoru Scribonius Largus tarafından torpido balığından uygulanan elektrik akımının ağrı ve epilepsi tedavisinde ilk kez kullanılmış olması, oldukça ilginç, antik dönem tıbbi uygulamalardaki gelişmeler adına bir o kadar da önemli bir işlemdir (Fodstad ve Hariz, 2007, s. 11; İşler, 2021, s. 327-328). Çocukluk dönemi rahatsızlıkları arasında

yaygın görülen bir hastalık olan epilepsinin tedavisinde Orivasios, beslenmenin önemine vurgu yapmış, tedavisinde balı önermiştir ve kaliteli sütle beslenmeyi tavsiye etmiştir (Ramoutsaki, vd., 2002c, s. 551). Soranus'ta, ağızda oluşan ülser olarak tanımlanan pamukçukta bal sürülmesini tavsiye etmiştir (II. 51).

Hippokrates'in tanımladığı hastalıkların belirtileri, günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim çocukluk çağı rahatsızlıkları arasında saydığı *otitis* hastalığı, modern tıp literatüründe yer almaktadır. Sürekli ve düşmeyen ateşle seyreden hastalığın kusma ve *deliryum* belirtilerinden bahsettiği eserinde, bu hastalığın çocuklarda erken yaşlarda ölümlere sebep olabildiğinden söz etmiştir (Hippoc. *Prognosticon*. XXII).

Celsus, on yaşına kadar olan çocuklarda dizanterinin oldukça yaygın görülen bulaşıcı bir hastalık olduğunu bildirmiştir. Çocuklarda yüksek ateş, *dehidratasyon*, dışkıda çeşitlilik, ağrı ve ishal ile birlikte seyreden rahatsızlıkların ölümle sonuçlanabildiğine değinmiştir. On yaşından daha büyük çocukların bu hastalığı bir nebze kolay atlattıklarını ifade etmiştir (Cels. *De Medicine*. II. 8).

Ege Denizi'nin kuzey sahilinde antik Hebros Nehri'nin (Meriç) denize döküldüğü alanda yer alan Roma Dönemi'ne ait yaşam koşullarının normalin üstünde olduğu bir antik yerleşim olan Ainos (Enez) kentinde, MÖ 7. yy-MS 4. yy arasına tarihlenen çalışmada, 0-2 yaş bebek ve çocuk ölüm oranının normalin üstünde olduğu tespit edilmiştir. İskeletlerde yapılan incelemelerde enfeksiyonların tüm yaş gruplarındaki çocuklarda önemli risk faktörü oluşturduğu saptanırken, büyüme ve gelişmenin en hızlı olduğu ilk aylarda bebeklerin enfeksiyonlara karşı daha hassas oldukları belirlenmiştir (Mergen, 2015, s. 224-226).

Ainos (Enez) antik kentinde yine bir bebekte doğumsal travma kaynaklı *hygrocephalus*⁵ (*hydrosefal*) hastalığına rastlanılmıştır (Mergen, 2015, s. 224-226). Grek kökenli bir kelime olan bu hastalık Orivasios (MS 4. yy) ve Aetius (MS 6. yy) tarafından Roma'da yeni doğan bebeklerde özellikle doğum esnasında bebeğin başına uygulanan baskı sonucu ortaya çıkan bir rahatsızlık olarak tanımlanmıştır. Tedavi yöntemi olarak mineral ve bitkisel kaynaklı sıvılar, nadir durumlarda ise cerrahi yöntem kullanılarak daha çok semptomları ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar yapılmıştır (Ramoutsaki, vd., 2002a, s. 547). Orivasios ve Aetius tarafından çocukluk dönemi rahatsızlıklarının bir diğerinin göz hastalıkları olduğuna dikkat çekilmiştir.

⁵ Hygrocephalus; Beyin omirilik sıvısının beyin ventriküllerinde (boşluk) birikmesi ile ortaya çıkan hastalıktır. Çocuklarda genetikle ilişkilendirilmiştir. Bkz. Koleva ve De Jesus, 2023.

Gözde kuruma, iltihap, ağrı, yapı anomalilikleri, kabarcıklar şeklinde görülen şikayetlerin madeni, bitkisel ve mineral bileşenlerle tedavi edildiği bildirilmiştir (Ramoutsaki, 2002b, s. 549).

Yaşlı Plin., *NH* adlı eserinde, üç yaşında olup normal olması gereken boyun üçte biri uzunluğunda olan bir çocuktan bahsederken, çocukların bazen bir buçuk fit bazen de daha uzun boyda olduğu (yaklaşık 50cm) örneklere yer vermiştir ve bu çocukların yaşam sürelerinin çoğunlukla üç yaşından az olduğuna işaret etmiştir (Yaşlı Plin. *NH*. VII. 16). Salamisli Euthymenes'in oğlunun üç yaşında üç arşın boyunda olduğunu, o yaşta ergenliğe eriştiğini, sesinin kalınlaştığını ve el ve bacaklardaki kasılma ile hayatının son bulduğunu bildirmiştir (Yaşlı Plin. *NH*. VII. 17). Gerek modern tıpta *akromegali* (Sachse, 2001, s. 69-72) rahatsızlığının semptomlarını anımsatan bu hastalık ve gerekse antik toplumlarda görülen diğer rahatsızlıklar için şunu söylemek gerekir ki, tarihsel süreçte insanlığın yaşadığı hastalıklar zamansal ve mekânsal farklılıklarla birebir aynı olmamakla birlikte birbirini anımsatan şikayetler olduğu muhtemeldir.

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Ölüm Oranları

Prehistorik Dönemlerde hareket halinde olduğu göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçen insanoğlu, kötü hijyen koşulları ve özellikle insan dışkısı yoluyla bulaşan bir takım parazit hastalıklara maruz kalmıştır (Porter, 2005, s. 11). MÖ 2000'lerden sonra yerleşim yerlerindeki yoğunlaşma, çocukluk dönemi salgın hastalıkları beraberinde getirdiği için bebek/çocuk ölüm oranlarını olumsuz yönde etkilemiştir (Sutcliffe ve Duin, 1992, s. 10-11). Prehistorik dönemlerde bu ölümlerin Anadolu toplumları nüfusunun hemen hemen yarısına ulaştığı belirlenirken bu oran Neolitik ve Kalkolitik Döneme tarihlenen Aşıklı Höyük'te %41,8, Çayönü'de %50,3, Çatalhöyük'te %33,3 olarak saptanmıştır. Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise bu oran 0-15 yaşta daha düşmüştür. Börükçü %16,6, İznik %16,6, Yortanlı %28,9, Topaklı %6,3, Tepecik %26,18 olarak tespit edilmiştir (Büyükkarakaya, vd., 2008, s. 123).

Yunan dünyasında sağlık tanrısı olarak kabul edilen Asklepios'un doğumu, antik çağ çocuğunun trajik doğum hikayelerine güzel bir örnektir. Efsaneye göre doğumu, Thessalia kralının kızı Koronis, Apollon'dan hamile kalır. Apollon'un çocuğunu karnında taşıırken Apollon'u aldatır. Ve Koronis diri diri yanma cezasına çarptırılır. Ancak Apollon kanından olan bu çocuğun yok olmasına katlanamaz ve ölmek üzere olan kadının karnından bebeği çıkartır (Erhat, 1996, s. 58).

Bebek/çocuk ölümleri, bir toplumun sosyal koşulları için oldukça önemli bir kriter ve beslenme yetersizliğinin en çarpıcı yansımaları olarak kabul edilmiştir. Doğum sonrası ölümlerde bebek ve çocuklar ilk aylarda ve yıllarda dış etkenlerden kaynaklı kötü sağlık koşulları, yetersiz gıda alımı, parazitoz, solunum yolu ve mide bağırsak yolu enfeksiyonlarına maruz kalabilmişlerdir. Anne sütüne bağlı gelişen kısa süreli bağışıklık koruması bu hastalıklara engel olmuş olsa da yeterli olamamıştır. Anne sütü ile bağışıklık sistemini koruyan bebekte, ek gıdalara başlanması ve anne sütünün kesilmesi ile birlikte, anneden sağlanan bağışıklık azalmış ve dışarıdan alınan gıdalarla çocuğun patojen bakteri ve parazitlerle enfekte olma olasılığı artmıştır. *Sütten kesme stresi* (Özdemir ve Erdal, 2009, s. 129-138) olarak tanımlanmış olan bu durumun bebek/çocuk ölüm oranlarındaki artışı hızlandırmış olabileceği düşünülmüştür (Özdemir, vd., 2009, s. 375-388).

Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem Muğla Yatağan ilçesinde Lagina yerleşimi iskeletlerinde bebek/çocuk ölümlerine bakıldığında en fazla sayının 16-17.9 yaş dilimi olduğu ikinci sırada 0-1.9 yaş olduğu tespit edilmiştir (Güleç, vd., 2006, s. 22-24). Bu da gerek çağdaşlarıyla gerekse Anadolu'nun batı bölgeleri verilerine yakın sonuçlar elde edilmiş olduğunu ortaya koymuştur. Kütahya ili Tokul Köyü Şapel Geç Roma Dönemi (MS 2-3. yy'lar) toplumlarında bebek/çocuk ölümlerinin oranı yine yüksek bulunmuştur (Surul, vd., 2011, s. 182-184).

Roma Dönemi'ne tarihlenen Börükçü'de 2002 yıllarında yapılan kazıda mezar incelemelerinde yüksek oranda bebek/çocuk ölümü tespit edilmiştir. Bu oran en fazla 0-1.9 yaş grubunda görülürken, bunu 2-3.9 yaş grubu izlemiş, 12-13.9 yaş grubunun tamamının öldüğü saptanmıştır. Küçük çocuklarda yetersiz ve dengesiz beslenmenin bir sonucu olarak düşünülen bu durum toplumların gelişmişlik seviyesinin bir yansıması olarak düşünülmüştür (Sağır, vd., 2004, s. 28-36). 2003 yılı kazı çalışmalarında ele geçirilen iskelet analizlerinde de bebek/ölüm oranları ile ilgili yakın sonuçlar elde edilmiştir (Güleç, vd., 2005, s. 168).

Muğla ili Datça ilçesinde Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir oda mezarda az sayıda çocuk iskeleti elde edilmişken bebek iskeletlerine rastlanılamamıştır. Antik dönemlerde çoğunlukla %50 oranlarında tespit edilen çocuk ölümleri burada %12,5 olarak belirlenmiştir. Bu durum antik çağ koşulları için beklenen bir veri değildir. Bu durum bebek/çocuk mezarlarının tahrip edilmiş olabileceğiyle ve gömüldüğü mezar türü ile ilişkilendirilmiştir (Sevim, 1996, s. 3). Geç Roma Dönemi'nden itibaren yerleşime sahne olan Balıkesir ili Burhaniye ilçesinde yer alan Adramytteion antik kenti iskelet kalıntıları üzerinde yapılan çalışmada, yaş dağılımına bakıldığında

çocuk birey sayısının yüksek oranlarda olmadığı saptanmış ve elde edilen verilerin toplumun genelini yansıttığı düşünüldüğünde Adramytteion sağlıklı bir toplum olarak değerlendirilmiştir (Duyar ve Atamtürk, 2007, s. 71, 72).

Aristoteles yine, anne karnında dört aylık ve sekiz aylıkken ölen bebeklerin anne sağlığı için risk oluşturduğunu bildirmiştir (Aristot. VII. I. 10-15). Doğum öncesi ya da doğum esnasında karşılaşılan ölüm riskine örnek olarak Anadolu'da Tepecik/Çiftlik Höyük 2004 yılı kazısında Sk24 a iskeleti gösterilebilir. Hamile bireyin sacralinde *sipina bifida* tespit edilirken, sol sakroiliak eklemine kaynaşma (ankylosis) saptanmıştır. İskelet kalça kemiği üzerinde (38-40 haftalık) bir fetüse ait olduğu düşünülen kalıntı ele geçirilmiştir. Yapılan ölçümlerde kadının pelvis ölçülerinin dar olması ve fetüsün baş kısmının doğum kanalına bakmaması gibi etkenlerle yaşanan vaka doğumun zorlaşmış olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Büyükkarakaya, vd., 2008, s. 125-126). Pelvis darlığı ve fetüsün başının rahim ağzına dönük olmaması gibi patolojik durumlar, bugün bile normal doğumu zorlaştıran etkenler arasında yer almaktadır. Kadınların erken yaşlarda gebe kalmaları (on sekiz yaş altı) (Bardis, 1963, s. 226) sadece antik toplumlar için değil, bugün bile önemli bir risk faktörüdür. Aquincum'da bir mezar taşında, Veturia isminde bir kadının on bir yaşında evlenip altı çocuk doğurmuş olduğu ve on altı yaşında öldüğü, bebeklerinden ise sadece bir tanesinin hayatta olduğu yazmaktadır (Carroll, 2014, s. 160). Erken yaşta hamilelik, doğum aralığının sık olması ve yine sağlıksız beslenme, doğum eyleminde bilinçli ve yetkili sağlık personelinin olmaması gibi yaşam şartlarının, dışsal ve içsel etkenlerin bebek ölüm risklerini artırmış olabildiği anlaşılmaktadır.

Çağdaş dünyada modern tıp literatürü neonatal (yeni doğan) ölümlerin sıklıkla yaşamın ilk birinci haftası görüldüğünü bildirmektedir (Balkaya, vd., 2014, s. 7-8). Aristoteles, Yunanlılar'da bebeklik dönemi ölümlerin çoğunluğunun bebek bir haftalık olmadan önce gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu sebeple çocuğun hayatta kalıp kalamayacağını kesinleşmesi gibi düşüncelerle bir haftanın sonrasında çocuğa isim verilmesi olayının bu toplumda gelenekselleşmiş olduğundan bahsetmiştir (Aristot. VII. XII. 5-10). Benzer durum Roma'da erkek çocuklara isim verme törenlerinin çoğunlukla doğumdan dokuz gün, kız çocuklarda sekiz gün sonra arınma günü ismi ile yapıldığı şeklindedir (Bardis, 1963, s. 232; Carroll, 2014, s. 168). Mezar stelinde Aquincum'da yirmi bir yaşındaki bir annenin ismi yer alırken kundaktaki bebeğinin ismi yoktur (Şekil 5). Bu stel, bebeklerin henüz isimleri konulmadan hayatının ilk günlerinde vefat etmiş olabileceklerini düşündürdüğü gibi,

doğum yapmadan ölen kadınların annelik görevinin temsili olarak yapılmış olabileceği ihtimalini de akla getirmiştir (Carroll, 2014, s. 169-172). Dönem şartları ve bebek ölüm oranlarının yüksek olması sebebiyle birinci görüş bize de daha kabul edilebilir gelmekle birlikte mezar anıtlarında ve yazıtlarda kundaklanmış haldeki bebek resimleri yaşamın ilk evrelerindeki ölümleri yansıtması bakımından oldukça trajiktir (Rothe 2011, s. 192; Carroll, 2014, s. 162). (Şekil 6).

Romalılar için neonatal kayıplar yaygın olduğu gibi, çocukluk hastalıkları ve yeni doğanlarda genetik ve fizyolojik kusurlar da yaygın görülebilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 908). Oluşan doğumsal problemler ve çocuk hastalıklarının tedavisine yönelik yöntemler Roma tıbbında sınırlamalara tabi tutulmuştur. Ayrıca yeni doğan bebekte *uzuv deformitesi, felç, çarpık ayak, preterm*, gibi sorunlar çocuğun reddedilmesi için sebep olabilmıştır (Trenchard ve Smith, 2020, s. 904-905). Roma'da Pater familias'ın, çocuk üzerinde reddetmek, öldürmek de dahil tam otoriteye sahip olduğu ve ilk zamanlarda oldukça yaygın olarak görülen çocuk öldürmenin MS 3. yy sonrasında sembolikte olsa pratikte devam ettirilmesi gibi geleneklerin var olduğu bilinmektedir (Bardis, 1963, s. 232-234). Bununla birlikte Roma'da nehirlere, kuyulara, kanalizasyonlara atılmış bebeklere rastlanılmıştır ve bu durum antik çağ toplumunun fiziksel olarak kusurlu olan bebeklerin gömüldüğünde aynı bedende yediden dünyaya geleceği inancına sahip olmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 907). Yine savaşçı özellikleri ile bilinen Spartalılar'da doğan çocuğun özürlü olması durumunda öldürülmesine karar verilebilmiş ve bu çocukların hayatlarına son verilmesinden rahatsızlık duyulmamıştır (Erdemir ve Erdemir, 2012, s. 645).

Roma'da bebek ölümlerine ilişkin tahminler, Romalı çocukların yaklaşık yarıya yakınının on yaşına gelmeden kaybedildiği yönündedir. Bu ölümlerin ise yaklaşık %20-40'nun ilk bir yıl içerisinde öldüğü anlaşılmıştır (Carroll, 2014, s. 160). Ölüm oranlarının bu derece yüksek olması karşısında Roma toplumunun bu husustaki tutumlarını yansıtması bakımından Cicero'nun *Tusculan Disputations*'daki ifadesi önemlidir. "...size can ödünç verilmiştir. Zamanından önce ölümler için şikayet sebebiniz olamaz çünkü o canı bu şartlarla aldınız. Küçük bir çocuk ölürse hayatta kalanların onun ölümünü soğukkanlılıkla karşılamaları gerektiği, beşikteki bir bebek ölürse şikayet bile etmemeleri gerektiği..." (Cic. I. 39) şeklindedir.

Louvre Müzesi'nde Julia Florentina'nın mermer yazıtında (Şekil 7); ebeveyn ve ölen çocuklar için yas tutma süreci ele alınmıştır. Bu yazıt Roma'da erken yaşta ölen bebeklerin kayıp duygusuyla başa çıkma yöntemlerinden biri olarak, bebek

ölümlerinin beklenen bir olay olarak kabul edilmesinin toplum tarafından benimsendiği şeklinde değerlendirilmiştir. Buna karşın bazı durumlarda ölen çocukların anıtlarını yaşatmak için anıt mezar ve anma yazıtları diktirme uygulamalarına da rastlanılmıştır (Commodari ve Lucia La Rosa, 2022, s. 3-11). Yine çocuğun bir nevi sorumluluğunu alması hususunda birçok aile tarafından *süt annenin* tercih edildiği bilinmektedir (Bardis, 1963, s. 232-234). Yunan-Roma toplumunda bir tarafta bebek ölümleri diğer tarafta bebek ve çocuklara verilen önem ve benzeri karmaşık tutumlar, toplum yaşamının olağan seyrine aykırı olmayan bir tutum olarak açıklanabilir.

Sonuç

Modern toplumlarda yapılan istatistiki verilerde olduğu gibi, antik toplumlarda gelir seviyesi ve yaşam standartları yükseldiğinde sağlık hizmetlerine erişim artmış, o oranda da toplum sağlığında iyileşme sağlanmıştır. Anadolu'da Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Börükçü, Yortanlı vd. merkezlerde tespit edilen ölüm oranları Prehistorik döneme tarihlenen Aşıklı Höyük, Çayönü, Çatalhöyük gibi merkezlere göre düşük orandadır. Yine Geç Roma Dönemi Adramytteion antik merkezinde olduğu gibi, zamansal değişimle birlikte yaşam kalitelerindeki gelişim ve değişim beraberinde toplumun temizlik ve banyo kültürüne verdiği önemi artırmış olmalıdır. Böylelikle zaman içerisinde birçok hastalıktan korunma yoluna kısmen de olsa kavuşulmuş ve bu durum dolaylı olarak bebek/çocuk sağlığına yansımıştır.

Antik yazarlardan Yaşlı Plinius'un bahsettiği *akromegali* ve Hippokrates'in *epilepsi*, *otitis* ve *anemi* rahatsızlıklarına dair aktardığı semptomlar, bugün hala geçerliliğini sürdürmektedir. Celsus'un bebek ölümlerine neden olduğunu bildirdiği ve semptomlarıyla anlattığı *dizanteri*, Hippokrates'in yüksek ateş, *delirium* belirtileri ile tanımladığı *otitis* gibi rahatsızlıkların Anadolu halklarında da yaygın görülmüş olabileceği mantığa uzak gelmemektedir. Dolayısıyla *osteolojik* olarak tespit edilmesi mümkün olmasa da antik kaynaklarda semptomlarıyla aktarılan ve bebek/çocuk ölümlerine neden olan bulaşıcı hastalıklar ve sık görülen rahatsızlıkların, toplumun bebek/çocuk sağlığını etkileyen önemli hastalıklar arasında yer almış olabileceğini söyleyebiliriz.

Antik Yunan-Roma Dönemi Anadolu'da bebek ve çocukların yaygın sağlık sorunları arasında; *anemi*, *hypoplasia*, *malnütrüsyon*, *cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis*, *hygrocephalus* ve diş çürükleri gibi iskelet bulgularıyla saptanabilen rahatsızlıklar yer almaktadır. Hippokrates'in bebek ve çocuklarda sık görülen hastalıklar arasında saydığı *anemi* rahatsızlığının varlığını desteleyen ve modern

tibbin da kabul ettiği *cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis* vd. bulgulara Anadolu'da Muğla-Börükçü, Çanakkale-Parion ve Edirne-Ainos gibi antik kentlerde rastlanılmış olduğu arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır. Yine iskeletler üzerinde yapılan analizlerde *anemi* ile vücuttaki kurşun seviyesi ilişkilendirilmiş ve kurşun seviyesi yüksek çocuklarda demir eksikliği görülmesi muhtemel düşünülmüştür. Bebek sağlığı için ciddi sağlık sorunlarına sebep olabileceği değerlendirilen kurşun, Zonguldak-Tios antik kentinde yüksek oranda bulunmuştur. Halkın günlük yaşantısında kullandığı kap kacakla bağlantısı olduğu düşünülen bu duruma Anadolu'da başka antik merkezlerde de rastlanabileceği bildirilmiştir. Yine Anadolu'da Mardin-Dara antik toplumunda bebek/çocuk mezarlarının çok sayıda tespit edilmesi, kötü yaşam koşullarıyla ilişkilendirilmiştir.

Tios, Kerti, Dara gibi antik kentler ile Milas-Belentepe arasında yapılan karşılıklı değerlendirmelerde çocuklarda ağız ve diş sağlığı verilerinde önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Coğrafi yönden yakınlık münasebetiyle Laodikea ve Smyrna gibi antik kentlerin ise Belentepe ile birbirine yakın değerler verdiği sonucuna varılmıştır. Tüm bu veriler, Anadolu coğrafyasında denize yakın ve ticaret olanağına sahip batı kıyılarının daha iç ve doğu bölgelerine göre avantajlı konumuna işaret etmektedir. Ayrıca coğrafi etkenlerle doğrudan ilişkili olduğu kabul edilen beslenme alışkanlıklarının, çocukluk döneminde yaşanan fizyolojik stres ve kötü yaşam koşullarına bağlı enfeksiyonlarla ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Yunan-Roma Dönemi Hippokrates başta olmak üzere, Soranus, Aristoteles, Yaşlı Plinius ve Galenos, bebek/çocuk sağlığı hakkında doğumdan beslenmeye, bakımından temizliğine kadar birçok konuda modern tıp yaklaşımlarına çok ta uzak olmayan bilgiler aktarmalarına rağmen, Anadolu coğrafyasında bu bilgilerin pratiğe yeterince geçirilememiş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla antik çağ toplumlarının sağlığı üzerinde beslenme ve beslenme dışı hijyen, çevresel faktörler, kültürel uygulamalar ve sosyoekonomik dinamikler oldukça etkili olduğu için zamansal ve mekânsal değişkenlerin rolü büyüktür.

Tıbbi metinlerde ayrıca bebekler için keçi sütü önerilmezken şarabın belli aralıklarla verilmesi, kundaklanan bebeğe iki gün süreyle besin verilmemesinin sebebi, bebek ve annenin sağlığı için bazı mevsimlerin önerilmesi gibi araştırılmaya değer ve merak uyandırıcı birtakım bilgilere rastlanılmıştır. Antik kaynaklarda bebek/çocuk hastalıklarında tedavi uygulamaları olarak, günümüzde yaygın olarak kabul gören doğal tedaviye odaklanma, mineral ve bitkisel kaynaklı uygulamaların benimsendiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda modern tıbbın deniz canlılarının ürettiği

elektriği tedavide kullanma yönündeki araştırma ve girişimleri, Roma Dönemi torpido balığından uygulanan elektrik akımıyla *epilepsili* çocukların tedavi edilmeye çalışılmasıyla kıyaslandığında, antik çağ bebek/çocuk sağlığı açısından kayda değer bulunmuştur.

Kaynakça

- Acar, A. (2018). Dara Antik Kent Kazısı Antropolojik Analizi. *XXXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 1, s. 101-116), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aristot. *Historia Animalium*. (1910). ARISTOTELES. (D. W. Thompson, Çev.). Oxford: Clarendon Press.
- Balkaya, N. A., Vural, G. ve Eroğlu, K. (2014). Gebelikte Belirlenen Risk Faktörlerinin Anne ve Bebek Sağlığı Açısından Ortaya Çıkardığı Sorunların İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 6-16.
- Bardis, P. D. (1963). Main Features of the Ancient Roman Family. *International Honor Society in Social Science*, 38(4), 225-240.
- Batman, D. (2020). Yenidoğanın Doğum Odasında Aspirasyon İlkelerinde Güncel Yaklaşımlar; Ebelerin Rol ve Sorumlulukları. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(3), 258-267. doi: 10.46237/amusbfd.574638
- Brickley, M. B. (2018). Cribra orbitalia and porotic hyperostosis: A biological approach to diagnosis. *American Journal of Physical Anthropology*, 167(4), 896-902. doi: 10.1002/ajpa.23701
- Brothwell, D. R. (1967). Some Problems and Objectives Related to the Study of Dental Variation in Human Populations. *Journal of dental Research* 46(5), 938-941.
- Büyükkarakaya, A. M., Erdal, Y. S. ve Özbek, M. (2008). Tepecik Çiftlik insanların Antropolojik Açısından Değerlendirilmesi. *XXIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 119-138), Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Carroll, M. (2014). Mother and Infant in Roman Funerary Commemoration. *Infant Health and Death in Roman Italy and Beyond*, 159-178.
- Cels. *De Medicine*. (1971). CELSUS. W. G. Spencer (Ed.). Cambridge: Harvard University Press.
- Cic. *Cicero's Tusculan Disputation*. (1877). MARCUS TULLIUS CICERO. (C. D. Yonge, Çev.). New York: Happer&Brothers Publishers.

- Commodari, E. C. ve Lucia La Rosa, V. L. L. R. (2022). Children's death and bereavement in antiquity. A psychological and anthropological analysis of the attachment relationships and coping with loss. *Culture & Psychology*, 1-13. doi: 10.1177/1354067X221117173
- Cserháti, E. (2004). The History of Bronchial Asthma from the Ancient Times till the Middle Ages. *Acta Physiologica Hungarica*, 91(3-4), 243-261. doi:10.1556/APhysiol.91.2004.3-4.8
- Çırak, M. T., Çırak, A. ve Akyol, A. A. (2013). Antik Tios Toplumunu İskeletlerinde Kurşun Düzeyleri, *XXIX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 56-62), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- De Aere Aquis et Locis*. (1868). HIPPOCRATES. W. H. S. Jones (Ed.). Cambridge: Harvard University Press.
- Duyar, İ. ve Atamtürk, D. (2007). Adramytteion (Örentepe) İskeletleri, *XXII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 71-82), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdemir, H. P. ve Erdemir, H. (2012). Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (C. 2, s. 643-659). Ankara: Neyir Matbaacılık.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Fodstad, H. ve Harız, M. (2007). Electricity in the treatment of nervous system disease. *Acta Neurochir Suppl*, 97(1), 11-19. doi: 10.1007/978-3-211-33079-1_2
- Griffin, R. C. ve Donlon, D. (2009). Patterns in dental enamel hypoplasia by sex and age et death in two archaeological populations. *Archives oral Biology*, 54, 93-100. doi: 10.1016/j.archoralbio.2008.09.012
- Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M. ve Satar, Z. (2006). Lagina Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. *XXI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 21-28). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güleç, E., Sağır, M., Özer, İ. ve Satar, Z. (2005). 2003 yılı Börükçü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. *XX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 167-172). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hippoc. *Aforizmalar*. (2020). HIPPOKRATES. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Hippokrates Külliyyatı*. (2018). HIPPOKRATES. (N. Nirvan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- İşler, C. İ. (2021). Epilepside Derin Beyin Stimülasyonu. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 31(3), 327-331.
- Joshel, S. R. (1986). Nurturing the Master's Child: Slavery and the Roman Child-Nurse. *Sings: Journal of Women in Culture and Society*, 12(1), 3-22.
- Kalser, J. ve Cross, J. H. (2018). New Epilepsy treatment in children: upcoming strategies and rewind to ancient times and concepts. *Paediatrics and Child Health*, 28(10), 474-479. doi: 10.1016/j.paed.2018.07.008
- Kleisiaris, C. F., Sfakianakis, C. ve Papathanasiou, I. V. (2014). Health Care Practices in ancient Greece: The Hippocratic ideal. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 7(6), 1-5.
- Kovela, M. ve De Jesus, O. (2023). Hydrocephalus. In StatPearls. StatPearls Publishing.
- Kreshover, S. J. (1944). The Pathogenesis of enamel hypoplasia an experimental study. *Journal of Dental Research*, 23(4), 231-238.
- Lim, C. L., Byrne, C. ve Lee, J. K.W. (2008). Human Thermoregulation and Measurement of Body Temperature in Exercise Clinical Settings. *Annals Academy of Medicine Singapore*, 37(4): 347-353.
- Mergen, A. B. (2015). 2013-2014 Kazı Sezonlarında Su Terazisi Nekropolünden Çıkarılan İskeletlerin Paleoantropolojik Değerlendirmesi. XXXI. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 223-230). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, K. ve Erdal, Y. S. (2009). Erken Tunç Çağı İkiztepe Topluluğunda Stronsiyum-Kalsiyum Oranı İle Sütten Kesme Yaşının Belirlenmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52, 128-140.
- Özdemir, K., Erdal, Y. S. ve Büyükkarakaya, A. M. (2009). İkiztepe Çocuklarında Beslenme ve Büyüme, XXV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 375-398). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özer, İ., Sağır, M. ve Şahin, S. (2022). Muğla, Börükçü İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi, 2019-2020 Yılı *Arkeometri Çalışmaları* içinde (s. 55-62). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Pedrucci, G. (2020). Mothers for Sale: The Case of the Wet Nurse in the Greek and Roman World. *Arenal. Revista de Historia de las mujeres*, 27(1), 127-140. doi: 1030827/arenal.v27i1.6354
- Porter, D. (2005). *Health, Civilization and The State A History of Public Health from Ancient to Modern Times*. London and New York: Taylor&Francis e-Library.
- Prognosticon*. (1868). HIPPOCRATES. C. Darwin Adams (Ed.). New York: Dover.
- Ramoutsaki, I. A., Dimitriou, H., Markaki, E. A. ve Kalmanti, M., (2002a). Management of Childhood Disease During the Byzantine Period: V-Hydrocephalus. *Pediatrics International*, 44(5), 547-548. doi: 10.1046/j.142-200X.2002.01614.x
- Ramoutsaki, I. A., Dimitriou, H. ve Kalmanti, M. (2002b). Management of Childhood Disease During the Byzantine Period VI-Ocular Disease. *Pediatrics International*, 44(5), 549-550. doi: 10.1046/j.1442-200X.2002.01615.x
- Ramoutsaki, I. A., Dimitriou, H. ve Kalmanti, M. (2002c). Management of Childhood Disease in the Byzantine Period VII-Epilepsy. *Pediatrics International*, 44(5), 551-552. doi: 10.1046/j.1442-200X.2002.01616.x
- Rothe, V. U. (2011). Der Grabstein der Severina Nutrix aus Köln: eine neue Deutung. *Germania: Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts*, 89(1-2), 191-214.
- Sachse, D. (2001). Akromegali, *American Journal of Nursing*, 101(11), 69-74.
- Saunders, J. ve Smith, T. (2010). Malnutrition: causes and consequences. *Clinical Medicine*, 10(6), 624-627.
- Sevim, A. (1996). Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Değerlendirilmesi. *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 1-18), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sevim Erol, A. ve Sönmez Sözer, Ç. (2018). Milas Belentepe Doğu Roma/Bizans Toplumunda Hypoplasia Olgusu, *XXXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 1, s. 81-99). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sağır, M., Özer, İ., Satar, Z. ve Güleç, E. (2004). Börükçü İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. *XIX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 27-40). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sağlık Bakanlığı (2023). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021. TC Sağlık Bakanlığı. Ankara.

<https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/45316/0/siy2021-turkcepdf.pdf>, Erişim tarihi: 04.02.2024.

Sor. *Gynecology*. (1956). SORANUS. (O. Temkin, Çev.). ABD: Johns Hopkins University.

Sparreboom, A. (2009). *Wet-Nursing in the Roman Empire. Indifference, Efficiency and Affection*. Thesis MPhil, Amsterdam: Oudheidstudies VU University.

Surul, Ö., Erkman, A. C., Türktüzün, M., Alkan, Y., Sağır, S. ve Şimşek, Ö. (2011). Çiledir Höyük ve Tokul Köyü Şapel Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *XXVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 179-190). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sutcliffe, J. ve Duin, N. (1992). *A History of Medicine From Prehistory to the Year 2020*, New York: Barnes&Noble Books.

Teigen, L. M., Kuchnia, A. J., Nagel, E. M., Price, K. L., Hurt, R. T. ve Earthman, C. P. vd. (2018). Diagnosing Clinical Malnutrition: Perspectives from the past and Implications for the Future, *Clinical Nutrition ESPEN*, 26, 13-20. doi: 10.1016/j.clnesp.2018.05.006

Trenchard-Smith, M. (2020). Unfit to Nurse: Women, Infants and Breastfeeding Ideals and Prohibition in Greek Gynecology. *Medicina nei secoli: Journal of History of Medicine and Medical Humanities*, 32(3), 891-936.

Türkçe Tıp Dili Kurulu, (2006). *Türkçe Tıp Dili Klavuzu*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Basımevi.

Tzortzatou-Stathopoulou, F. (2009). History of Pediatric Hematology and Oncology in Greece. *Pediatric Hematology and Oncology*, 11(1), 13-25. doi: 10.3109/08880019409141897

Van Gestel, J. P. J., L'Hoir, M. P., Ten Berge, M., Jansen, N. J. G. ve Plöts, F. B. (2002). Risk of Ancient Practices in Modern Times. *Pediatrics*, 110(6), 78-80. doi: 10.1542/peds.110.6.e78

Varro. *Rusticarum Libri Tres/On Farming* (1912). MARCUS TERENCE VARRO. (L. Storr-Best M. A. Lond, Çev.). London: G. Bell and Sons Ltd.

Walani, S. R. (2020). Global burden of pretermbirth. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 15(1), 31-33. doi: 10.1002/ijgo.13195

WHO. (2018). WHO and UNICEF issue new guidance to promote breastfeeding in health facilities globally.

<https://www.who.int/news/item/11-04-2018-who-and-unicef-issue-new-guidance-to-promote-breastfeeding-in-health-facilities-globally> 02.04.2024 tarihinde erişildi.

WHO. (2021). Latest child mortality estimates reveal World remains off track to meeting Sustainable Development Goals.

<https://www.who.int/news/item/20-12-2021-latest-child-mortality-estimates-reveal-world-remains-off-track-to-meeting-sustainable-development-goals> 02.04.2024 tarihinde erişildi.

Yaşlı Plin. *Naturalis History*. (1855). PLINIUS THE ELDER. M. D. John Bostock (Ed.).

Yavuz, A. Y., Özdemir, S., Ürker, K. ve Erol, A. S. (2012). Parion İskeletlerinin Antropolojik Analizi. *XXVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 69-82). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Summary

Infant and child deaths in ancient societies provide important information about social, economic, and cultural conditions, especially sanitation. The cause of infant and child deaths in ancient societies can be determined by osteological findings, or it can be caused by diseases that do not leave any traces on the bones. The information provided by written sources on this issue has been enlightening. This study reviewed the literature and includes information regarding infant/child health and diseases in ancient sources as well as the health problems detected through skeletal findings obtained during excavations in Anatolia, presented at the Archaeometry Results Meeting between 1995 and 2020. These data were tried to be associated with the economic, cultural, geographical and sociological distribution of the region and society.

Research has shown the infant and child mortality rates were high in Anatolian societies during prehistoric periods. The skeletons found at the Lagina settlement in Muğla and Yatağan district during the Hellenistic period in Western Anatolia indicate that the largest number of infant and child deaths occurred in the age range of 16-17.9 years, with 0-1.9 years coming in second. In the grave examinations dating back to the Roman Period, the researchers determined that the infant and child mortality rates in the 0-15 age range were 16.6% in Börükçü, 16.6% in İznik, 28,9% in Yortanlı, 6.3% in Topaklı, and 26.18% in Tepecik. The ancient city of Adramytteion located in the Burhaniye district of Balıkesir province and inhabited since the late Roman Period, had a low number of children in terms of age distribution. Based on this, researchers concluded that Adramytteion was a healthy society. As the quality of life improved for ancient people changed over time, the significance of cleaning and bath culture also increased. This indirectly impacted the health of infant and child.

Maternal health is a critical factor in determining child health. The transition to collective living arrangements has led to stress and negatively affected women's health. In addition to their responsibilities such as collecting food, carrying loads and cooking, early pregnancy and the stress it causes can pose potential dangers before and during childbirth. Early pregnancy remains a significant risk factor. Based to current medical literature, neonatal mortality rates are highest during the first week of life. Archaeometric findings, as

well as archaeological data, grave monuments, and inscriptions, indicate that a similar situation existed in ancient Greek-Roman society. This situation is also reflected in traditions.

Infant and child deaths is often linked to malnutrition. Ancient medical texts emphasise the significance of feeding, swaddling, and bathing newborns after birth for their healthy survival. Traditional practices, such as correctly positioning an infant during the swaddling, have been identified. Ancient literature provides specific guidelines for maintaining the physical health of newborns, including when they should begin sitting and standing. Comprehensive advice on breastfeeding and transitioning to supplementary foods is available. The importance of nutrition in cases of infant and child diseases is equally significant to the emphasis placed on choosing the appropriate wet nurse. During ancient Greek-Roman times, nursing mothers had a significant impact on infant and child care. Additionally, besides serving as a status symbol, the inclination towards wet nurses is linked to the aristocracy's desire to delegate infant feeding and other responsibilities to a seasoned professional.

Common health problems encountered in infants and children in (Ancient) Greek-Roman Period Anatolia societies included dental caries, enamel hypoplasia, anemia, thrush, ear infections, dysentery, malaria, malnutrition, cribra orbitalia, porotic hyperostosis, eye diseases, hydrocephalus, epilepsy, otitis and dysentery. As a matter of fact, findings supporting the existence of anemia accepted by modern medicine in Anatolia were detected (cribra orbitalia, porotic hyperostosis etc.) in ancient cities such as Muğla-Börükçü, Çanakkale-Parion and Edirne-Ainos.

The discovery of a large number of infant/child graves in the ancient society of Mardin-Dara in Anatolia was associated with poor living conditions. Similarly, when comparing oral and dental health data in children across ancient cities such as Tios, Kerti, Dara, and Milas-Belentepe, significant differences were observed. It was concluded that Laodicea and Smyrna, due to their geographical location, had similar values to Belentepe. Although the data suggests that the western coasts, with their close geographical location to the sea and opportunities for trade, have an advantage over the more inland and eastern regions of Anatolia, the importance of nutritional habits, which are thought to be directly related to geographical factors, as well as factors such as physiological stress during childhood, injuries and infections due to poor living conditions, should not be ignored.

Ek 1. Şekiller

Şekil 1. Emziren anne (sütine Severina) mezartaşı
(Rothe 2011, 194)

Şekil 2. Emziren ana tanrıça terracotta-Galya
(Rothe 2011, 192)

Şekil 3. Sütine Severina, beşikte kundaklanmış bebek
(kundakta). (Carroll 2014, 168)

Şekil 4. Solda süt anne bebeğe banyo yaptırırken,
sağda bebeğin annesi. (Sparreboom 2009, 16)

Şekil 5. İsimsiz bebek. Aquincum'da Flavia Aiulo ve (21 yaş)
İsimsiz bebek. (Carroll 2014, 169)

Şekil 6. MS. 1. yy Poitiers'te anne Lepida ve
kızı Valens (Rothe 2011, 192).

Şekil 7. Roma toplumunun ölümler karşısındaki duygusal tutumunu yansıtan yazıt.
Louvre Müzesi (Commodari ve Lucia La Rosa 2022)